

Stereotipi o Mariji Antoaneti: revolucionarna propaganda ili historiografska kreacija

Lihtar, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:845071>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ana Lihtar

**STEREOTIPI O MARIJI ANTOANETI:
PROPAGANDA SUVREMENIKA I
HISTORIOGRAFSKA KREACIJA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Ana Lihtar

STEREOTIPI O MARIJI ANTOANETI:
PROPAGANDA SUVREMENIKA I
HISTORIOGRAFSKA KREACIJA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Ivana Jukić Vidas

Zagreb, 2022.

Sažetak

Marija Antoaneta bila je kći austrijske carice Marije Terezije i cara Franje I. Nakon Diplomatske revolucije, ugovoren je brak Marije Antoanete i Luja Augusta, budućeg kralja Francuske, kako bi ojačali novouspostavljen savez. Udajom 1770. godine, Marija Antoaneta prelazi na francuski dvor na kojem 1774. postaje kraljica. Francuski narod dočekao ju je s ushićenjem, ali dvorjani i kraljevska obitelj ne. Kako kraljica dugo vremena nije mogla ispuniti svoju ulogu majke, upravo dio elite kreće stvarati u javnosti negativnu sliku o njoj. Pišu se pamfleti, rade pogrdne drame, šire tračevi te općenito vlada nezadovoljstvo prema kraljici. Stvara se slika o Mariji Antoaneti kao promiskuitetnoj i homoseksualnoj osobi, rastrošnoj i razmaženoj ženi, austrijskom špijunu i osobi koja mrzi francuski narod. U Francuskoj je u isto vrijeme vladalo siromaštvo i glad. Francuska je javnost postala nezadovoljna vladarima i sustavom u kojem živi te 1789. Francuskom revolucijom, ruši stari režim i uspostavlja novi. Pod novo uspostavljenom vlašću, kralj i kraljica su pogubljeni, ali stereotipi nastali o kraljici za vrijeme 18. stoljeća, žive i danas. Ovaj rad sumira i preispituje stereotipe koji o kraljici postoje i pokušava utvrditi je li negativna percepcija kraljice proizvod propagande njezina vremena ili historiografske kreacije.

Ključne riječi: Marija Antoaneta, Francuska revolucija, stereotipi, propaganda.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Europska politika i diplomacija od 1756 do 1793. s posebnim osvrtom na Austriju i Francusku	4
3. Maria Antonia kao Marie Antoinette: kraljica i Kraljevstvo (1775.-1793.)	8
4. Predodžbe o kraljici: između stvarnosti i propagande	12
5. Zaključak	17
6. Bibliografija	19

Uvod

Marija Antoaneta, francuska kraljica u razdoblju od 1770. do 1792., prilično je omražen lik u historiografijama svijeta. Stereotipi o njenoj promiskuitetnoj osobnosti, mržnja prema francuskome narodu i špijunske djelatnosti, datiraju od kraljičina dolaska i života na francuskom dvoru, a postoje današnjem društvu. Marija Antoaneta tako nosi titulu razmažene i društveno neodgovorne kraljice, s čime se mnogi povjesničari danas ne slažu. Antonia Fraser, povjesničarka koja pokušava promijeniti sliku o francuskoj kraljici, u svojem djelu *Marija Antoaneta* navodi tezu da su kraljičine godine, austrijski odgoj i austrijsko-francuski odnosi bili presudni za postojeće stereotipe o kraljici.¹ Ovaj rad slaže se s tom tezom i pokušat će to prikazati kroz prizvuk propagande i ozračja vremena u kojem se Marija Antoaneta nalazi. Rad sumira i preispituje stereotipe koji o kraljici postoje, uzima tezu autorice Fraser i stavlja u ozračje vremena i propagande u razdoblju od 1770. do 1793., kao sredstva kreiranja slike o prošloj zbilji i osobama.

Osim navedenog djela koji služi kao temelj rada, rad se osvrće na autore Young, Castellet i Doyle koji daju uvid u život Marije Antoanete, dok autori Hurl-Eamon, Nolhac i Weisner-Hanks navode najpoznatije stereotipe o kraljici kroz perspektivu ženske povijesti.

Cilj rada jest utvrditi je li negativna percepcija kraljice proizvod propagande ili su navedeni stereotipi koji o njoj vladaju validan prikaz njenoga karaktera.

Rad je podijeljen na pet dijelova. Nakon uvoda, poglavlje *Europska politika i diplomacija od 1756 do 1793. s posebnim osvrtom na Austriju i Francusku* kronološki prikazuje odnose i politiku vladarskih kuća Austrije i Francuske 18. stoljeća, politiku koja je rezultirala dolaskom Marije Antoanete na francuski dvor te uvjete koji su doveli do formiranja Francuske revolucije i njezinih posljedica. Poglavlje *Maria Antonia kao Marie Antoinette: kraljica i Kraljevstvo (1775-1793)*, prikazuje kakva je kraljica bila Marija Antoaneta, je li se svojim ponašanjem razlikovala od ostalih kraljica Europe 18. stoljeća te kako je pratila norme francuskoga dvora. Nadalje, poglavlje *Predodžbe o kraljici: između stvarnosti i propagande*, opisuje predodžbe i stereotipe nastali o kraljici prije i za vrijeme Francuske revolucije. Na poslijetku, zaključkom će se osvrnuti na argumente u tekstu i ustanoviti zaključak za navedenu tezu.

¹ Antonia Fraser, *Marija Antoaneta: Putovanje* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2012), 15.

1. Europska politika i diplomacija od 1756 do 1793. s posebnim osvrtom na Austriju i Francusku

Europa 18. stoljeća nalazi se u ozračju prosvjetiteljstva i apsolutističkih monarhija. Prosvjetiteljstvo je razdoblje usmjereno k obrazovanju čovjeka, kritici tradicije i kritičkom razmišljanju. Ovo je vrijeme odvratanja od crkvenih i duhovnih nadzora, ali i dalje ostaje s njima u vezi. Prema prosvjetiteljima, u cijelom se procesu čovjek obnavlja misaono, umjetnički, pravno i politički te traži odstupanje od apsolutističkih monarhija. Apsolutističke monarhije drže da je vladar izraz božanske volje, dok, s druge strane, prosvjetitelji traže da se država osniva na ugovoru koji su ljudi sami sklopili.²

U prosvjetiteljstvu, mnogi su se mislioci okrenuli znanosti kako bi istražili prirodni svijet i društvo u svijetu. To je vrijeme u kojem se znanošću bore protiv nepravde, tiranije, predrasuda i praznovjerja te su svoje ideje razvijali unutar institucija klubova, znanstvenih društva ili novinarskih kuća.³

Kao kompromisni okvir, u Europi se rađa oblik prosvijećenog apsolutizma, karakterističan za rusku caricu Katarinu II. (1729.-1796.), pruskog cara Fridrika II. (1712.-1786.) te habsburške vladare Mariju Tereziju (1740.-1780.) i Josipa II. (1741.-1790.). Prosvijećeni apsolutisti, kao "prvi sluge države", provode reforme upravljene prema budućnosti, a u skladu s prosvjetiteljskim načelima. Igre moći su se kod ovakvih vladara vrtjele i oko bračne politike vladarskih kuća.⁴ Dok su neki prosvjetitelji vjerovali u liberalnu ekonomiju, drugi u prosvijećeni apsolutizam i treći u reprezentativnu vladu, zajedničko im je da je prosvjetiteljstvo postalo umjesto skupa stavova, stanje uma i međunarodni pokret.⁵

Francuska se kao apsolutistička monarhija nalazila u *ancient regimeu* do 1789., "političkom, društvenom i kulturnom poredku staroevropskog društva".⁶ Od sredine 17. stoljeća Francuska preuzima titulu vodeće europske države od Španjolske, zahvaljujući Tridesetogodišnjem ratu koji je unutrašnjim sukobima iscrpio Europu. Postaje glavna imperijalistička sila, ali konstantni kolonijalni ratovi dodatno novčano opterećuju monarhiju te ju kralj Luj XIV. ostavlja u dugovima. Luja XIV. nasljeđuje Luj XV. (1715.-1774.), kojeg, pošto je kralju tada bilo samo pet godina, zamjenjuje kao regent Filip Orleanski. Regent se bavio unutarnjim

² Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta: 1714-1790* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1974.) 5773-5780.

³ Merry E. Wiesner Hanks, *Woman and Gender in Early Modern Europe* (New York: Cambridge University Press, 2008), 39.

⁴ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5773-5780.

⁵ Euan Cameron, *Early modern Europe*, (New York: Oxford University Press Inc., 1999), 289.

⁶ Skupina autora, *Povijest svijeta od početaka do danas* (Zagreb: Naprijed, 1990.), 533.

problemima monarhije, deficitom državnih financija, ali je i pod pritiskom parlamenta 1715. priznao pravo remonstracije parlamenta protiv kraljevskih odredbi. Veća odstupanja između Francuske i Španjolske dolaze za vrijeme Luja Henrija de Bourbona koji vodstvo države preuzima 1723. nakon smrti Filipa Orleanskog. Da bi spriječio prelazak krune u španjolske ruke u slučaju da kralj umre bez potomstva, raskinuo je zaruke Luja XV. sa španjolskom infantkinjom Marijom. Rezultat ovog događaja ocrtao se na vanjsku politiku gdje se Španjolska krenula približavati Habsburgovcima.⁷

Vrijeme od 1740. karakteriziraju dva rata: Rat za austrijsko nasljeđe (1740.-1748.) i Sedmogodišnji rat (1756.-1763.). Habsburški car Karlo VI. (1711.-1740.) u odsustvu muških nasljednika, povijesnim dokumentom Pragmatička sankcija, ostavlja prijestolje Mariji Tereziji. Negodovanja izazvana dolaskom žene na vlast, pod krinkom pravog cilja oslabljenja Austrije, rezultirala su Ratom za austrijsko nasljeđe između Pruske i Francuske s jedne, i Austrije s druge strane. Razmirice između Francuske i Austrije traju od kraja rata 1748., do potpisivanja Versajskog mirovnog sporazuma 1763. godine. Nakon potpisivanja mira iz 1763. dolazi do preokreta u savezništvu između europskih država, poznatog u povijesti kao Diplomatska revolucija. Dolazi do potpisivanja defenzivnog saveza između Pruske i Velike Britanije, što je rezultiralo savezništvom između Francuske i Austrije kojem su se kasnije, u Sedmogodišnjem ratu, pridružile Rusija i Švedska.⁸ Rezultat saveza između Francuske i Austrije bio je brak najstarijeg sina Josipa II. (1741.-1790.) s Izabelom od Parme (1741.-1763.), te brakom Marije Antoanete s Lujem Augustom, budućim Lujem XVI. (1774.-1791.).⁹ Kriza Europe 18. stoljeća i dalje nije završena, a ocrtava se u kolonijalnim sporovima između Francuske i Engleske. Isto tako, u razdoblju nakon Rata za austrijsko nasljeđe, Marija Terezija je htjela vratiti izgublenu pokrajinu Šlesku što je rezultiralo Sedmogodišnjim ratom s dvije sukobljene koalicije: s jedne strane Engleskom, njenim kolonijama u Sjevernoj Americi, te Pruskom i Hannoverom, protiv, Francuske, Austrije, Rusije, Švedske i Saske. Rat je završen Pariškim mirom 1763. u korist Engleske, zbog čega je Francuska svoje kolonijalne posjede u Kanadi i Indiji prepustila Englezima.¹⁰ Austrija ratom nije dobila pokrajinu Šlesku te je ojačana Pruska postala druga njemačka velesila i utabala temelje budućem njemačkom dualizmu.¹¹

⁷ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5812. – 5815.

⁸ Hunt et al., *The Making of the West: peoples and cultures*, (St. Martin's: Bedford, 2009) 574.

⁹ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5865.-5872.

¹⁰ Hunt et al., *The Making of the West*, 574.-575.

¹¹ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5865.-5872.

S obzirom na to da je Francuska izgubila sve ratove koje je vodila sredinom 18. stoljeća i, posljedično, davala velike svote novaca za vojsku i njenu opskrbu, monarhija se našla u dugovima.

Jednako je tako nedostatak suradnje plemstva nakon prijedloga nacrtu ministra Turgota (1727.-1781.), a zatim i ministra Calonnea (1734.-1802.), s ostalim društvenim strukturama francuskoga društva produbljivao je seljačko nezadovoljstvo.¹² Naime, Luj XV. uzimao je kredit po nepovoljnim kamatama, a kamate su dosegle svoj vrhunac za vrijeme Luja XVI. Seljaci su ti na čija je leđa padao taj dug te su bili primorani plaćati poreze, koji su dosežali i do 70 % njihovih prihoda. S druge strane, plemići su bili izuzeti iz plaćanja, a kler je plaćao samo dobrovoljna davanja. Isto tako, polovicom 18. stoljeća u Francuskoj javlja se novi sloj zemljoradnika bez zemlje, koji čine 50 % stanovništva. Građanstvo jača, a iz njega izlazi i činovničko plemstvo, koje, osim posjeda, pokušava za sebe osigurati i prihode od trgovine. Tako se društvena slika Francuske mijenjala, dok je zastarjeli politički sustav ostajao isti. Kralj u cijeloj ovoj situaciji nema prostora za donošenjem reforme, jer plemstvo ne bi dozvolilo da se uvede sustav koji nije beneficijalan za njih, a sustav koji je vladao nije bio u duhu s prosvjetiteljskim idejama vremena niti osiguravalo povoljan položaj za najniži sloj.¹³

Ministra Calonnea zamijenio je Lomenie de Brienne (1727.-1794.), a njega ženevski bankar Necker (1732.-1804.). Kralj nakon 175 godina saziva Generalni stalež za svibanj 1789., a na njemu se raspravljalo, osim o gospodarstvu i financijama, i o reformi društvenih odnosa u Francuskoj.¹⁴

Na generalnom staležu došlo je do sukobljavanja između prva dva i trećeg staleža radi forme glasanja. Kako se rasprava tjednima nije okončala, treći je stalež sazvaao 17. lipnja Narodnu skupštinu.¹⁵ Kralj je poslao svoga glasnogovornika da im poruči da se razidu, što zastupnici trećeg staleža nisu poslušali i zakleli su se da neće odstupiti sve dok ne dobiju novi ustav. Ova neposlušnost može se interpretirati kao početak revolucije. Skupštini su se kasnije pridružili i pripadnici nižega klera i plemstva, a kralj priznaje skupštinu pod njenim pritiskom 27. lipnja. Pobune i stvaranje političkih klubova rezultirali su kraljevim otpuštanjem Neckera te osiguravanjem kraljevskim četama u Parizu, koje su umjesto da zastraše revolucionare, pojačale uzbuđenje. Do vrhunca dolazi 14. srpnja jurišem na Bastilleu, koji je rezultirao oslobođenjem zatvorenika iz zatvora i pokoljem onih koji su zatvor čuvali. Događaji u Parizu

¹² Miroslav Krleža, ur., *Enciklopedija leksikografskog zavoda: 2, d-helio* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967), 434.

¹³ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5897-5911.

¹⁴ Jean Carpentier, François Lebrun, *Povijest Francuske* (Zagreb: Barbat, 1999), 180.-181

¹⁵ Isto. 186.

odjeknuli su cijelom Francuskom, a seljaštvo se naoružalo i okrenulo protiv plemića, isto kao što se kraljeva vojska okrenula protiv kralja. Sve ono što su seljaci učinili silom, skupština je učinila pravnim putem 4. i 11. kolovoza¹⁶. Ono što je napravljeno u Versaillesu manje je bitno od onoga što su obični ljudi napravili - modernizaciju. Pišu se manifesti o slobodi, među kojim je najpoznatiji Deklaracija o pravima čovjek i građanina iz 26. kolovoza.¹⁷ Ukinut je feudalizam, nakon čega se kreću formirati i prve političke stranke.¹⁸ Osnivaju se jakobinci, koji za cilj imaju ukidanje političkih neprijatelja, fejadi, koji su poticali građanska prava, te žirondinci, pristaše kralja. Navedeni događaji doveli su do proglašenja Ustava 1791. i uspostave Republike 1792. godine.¹⁹

U sredini ovih događaja, kao kraljica na francuskom dvoru, živjela je Marija Antoaneta. Brakom s Lujem XVI. učvrstila je savez između Francuske i Austrije nastao Diplomatskom revolucijom. Usred gladi, velikih poreza i općeg nezadovoljstva, izgubila je glavu na giljotini 1793., a u sljedećem poglavlju prikazat će se dijelovi njena života, djelovanje na francuskom dvoru i kako je usred Francuske revolucije došlo do njena pogubljenja.

¹⁶ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5897-5911.

¹⁷ Cameron, *Early modern Europe*, 348.

¹⁸ Carpentier, Lebrun, *Povijest Francuske*, 186.

¹⁹ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 5913.-5914.

2. Maria Antonia kao Marie Antoinette: kraljica i Kraljevstvo (1775.-1793.)

Rođena 2. studenog 1755., a krštena po tadašnjem običaju idući dan, nadvojvotkinja dobiva ime Maria Antonia Josepha Joanna.²⁰ Kao kći carice Marije Terezije i cara Franje I., s očeve strane obitelj je bila rodbinski povezana s kućom Burbon, a s majčine s njemačkom kućom Brunswick-Wolfenbüttel (1691.-1750.) te habsburškom lozom posredstvom djeda Karla VI.

Marija Antonia je kao djevojčica bila razigrano i veselo dijete. Odgajana u duhu šaljivog karaktera cara Franje I., naučila je kroz igru s "običnom djecom" cijeniti komfort jednako kao i običaje. No, njeno je djetinjstvo prekinuto kada kao četrnaestogodišnje dijete napušta svoj dom i prelazi na francuski dvor.²¹

Pripreme za odlazak Marije Antoanete na francuski dvor krenule su 1767. kada je u Beč poslan francuski veleposlanik markiz Durfort (1716.-1787.), po naredbi francuskog dvora da odgađa udaju zbog majke Luja Augusta, Marije Jozefe Saksonske (1731.-1767.), koja je tada bila protiv braka između Antoanete i Luja Augusta. Brak je ipak bio nužan kako bi se francuske i austrijske veze učvrstile te kako se Austrija ne bi približila Rusiji. Marija Terezija je tako za svoju kćer pripremila vrhunske učitelje, frizere i zubare, da bi se nadvojvotkinju pripremilo i izgledom i obrazovanjem za francuski dvor. Nakon konačne potvrde vjenčanja 1769. godine, krenulo se s organizacijom i popravljanjem cesta za svadbenu putovanje i određen je miraz u vrijednosti od 200.000 forinti.²² Vjenčanje se održalo 19. travnja 1770. godine u Augustinskoj crkvi bez nazočnosti Luja Augusta, kao što je to znao i biti običaj, a zamjenjivao ga je nadvojvoda Ferdinand. Vjenčanje na francuskom dvoru održano je 16. svibnja 1770. godine u dvorskoj kapeli, a svečanosti su se nastavile i idućih dana.

Nakon smrti staroga kralja 10. svibnja 1774. od velikih boginja, prijestolje nasljeđuje Luj August i uzima ime Luj XVI. Novopečena kraljica nije prema francuskome zakonu imala nikakvu moć, što je bilo u suprotnosti s učenjima na austrijskome dvoru. Marija Terezija je od kćeri očekivala da će Marija Antoaneta biti uključena u politički život, ali njena je titula kraljice služila tek kao prijenosnik vlasti. Svoj je položaj mogla ojačati jedino tako da podari nasljednike, što se nije ostvarilo do 1778. godine.²³

²⁰ Charles Duke Yonge, *The Life of Marie Antoinette: Queen of France* (New York: Harper & Brother Publishers, 1876), 20.

²¹ Fraser, *Marija Antoaneta*, 30.-31.

²² Andre Castelot, *Marija Antoaneta* (Beograd: Izdavačko poduzeće Rad, 1968) 9.-16.

²³ Fraser, *Marija Antoaneta*, 28.-34., 63.

Iako kraljica nije mogla aktivno sudjelovati u političkom životu, osigurala je da se njen utjecaj vidi na ostalim razinama. Kraljica je pazila da udovoljava francuskim normama te je svoju pažnju priklanjala pokroviteljstvu i narodu. Još kao princeza je na nagovor svoje majke 1773. posjetila Pariz kako bi se kao buduća žena prijestolonasljednika pokazala narodu. Dočekana je s ushićenjem i četiri sata pozdravljala narod te tako osigurala da nitko iz mase ne bude ozlijeđen. Ovakav čin bio je netipičan za to doba i dao kraljici dodatne simpatije od strane naroda.²⁴ Promovirala je kazalište i nakon što je postala kraljica te svojim pokroviteljskim radom poticala skladatelja Glucka da napiše Orfeja, koji je doživio veliki uspjeh.

Kao princeza, a kasnije i kao kraljica, Marija Antoaneta se ponašanjem nije razlikovala od ostalih dvorkinja francuskog, ali ni drugih europskih dvorova. Shvaćala je važnost poštivanja forme koja je postajala sve zamršenija u 18. stoljeću. Odijevale su je sluškinje ili niže rangirane grofice, i svakoga je dana obnašala jednaku rutinu prikladnu dami na njenom položaju. Prikaz ovih tvrdnji vidimo u pismu koji je slala majci Mariji Tereziji 1770. godine:

*Probudila bi se između devet i deset ujutro, potom neformalno odjenula, pomolila, doručkovala i nakon toga posjetila svoje kraljevske tetke. U jedanaest sati mi uređuju kosu. U podne može ući tko hoće – stavljam rumenilo i perem ruke pred cijelim svijetom. Potom gospoda odu, a dame ostanu pa me odjenu pred njihovim očima. Nakon toga je sljedila misa, s kraljem ako bi bio u Versaillesu, a inače s Dofenom. Nakon mise njih dvoje objedovali bi zajedno pred cijelim svijetom.*²⁵

Godine 1778., dok su se pogoršavali odnosi između Austrije i Bavorske, kraljica piše u pismu bratu Josipu II. kako bi za njen boravak na dvoru bilo bolje da se bavarsko pitanje riješi mirnim putem. Razlog tomu je mir potpisan između Francuske i Austrije 1756. godine kojim je dogovoreno da će u slučaju rata jedna država pomoći drugoj. Kraljica je znala da će slanjem francuskih četa u pomoć Austriji staviti na sebe negativnu etiketu, a u prilog joj nije išla ni činjenica da i dalje nije bila trudna, što je u osnovi bila jedina zadaća francuske kraljice. No, na ovom će planu učvrstiti svoj položaj kraljice malo kasnije iste godine. Nakon što je utvrđeno da je trudna, odlučila je obavijestiti narod o svom stanju kroz donacije. Doniranje je bilo svojevrsna metoda aktivnog društveno-političkoga djelovanja Marije Antoanete pa ne čudi da je upravo istu odabrala kako bi podijelila sretne vijesti te donirala 12 000 franaka za pomoć dužničkim zatvorima u Parizu.²⁶

²⁴ Fraser, *Marija Antoaneta*, 107.-109.

²⁵ Isto. 83.

²⁶ Fraser, *Marija Antoaneta*, 154.-157.

Nakon rođenja sina, kraljica je postajala sve aktivnija na političkom planu. Iako je njen utjecaj bio jedva vidljiv, svaki pokret Austrijanke na francuskom dvoru gledao se pod povećalom. Josip II. je za svoju vanjsku politiku imao planove koji su uključivali Francusku, a kraljica je zbog svoje dužnosti prema bratu počela istraživati utjecaj koji ima kod kralja kao majka prijestolonasljednika. Poticala je tako kralja da pomogne habsburškome caru i prihvati njegov ugovor s Ruskim Carstvom te da ga i Francuska prihvati, što nije naišlo na odobravanje francuskoga dvora.²⁷ Žene u politici 18. stoljeća bile su tipična pojava na određenim dvorovima Europe. Dok su određene žene bile vladarice, poput carica Marije Terezije i Katarine Velika, druge politički aktivne poput Sofije od Pruske,²⁸ ženi na francuskom dvoru bilo kakva politička uplitanja nisu bila dopuštena.²⁹

Krajem 80-ih godina 18. stoljeća u Francuskoj vlada opće nezadovoljstvo. Dugovi, glad, porezi i premoć plemstva doveli su do ustanka 1789. poznatog kao i Francuska revolucija. Prije 1789. iako su postojale težnje za revolucijom, nije bilo puno onih koji su vjerovali da je to moguće. Upravo je Francuska revolucija bila moguća zbog naroda i njegove pomoći da sruše stari režim i uspostave novi.³⁰ Kao žrtveno janje nastradali su kralj i kraljica. Shvaćali su ozbiljnost situacije u Parizu te nužnost bježanja pred masom. Zbog kraljeve neodlučnosti, na put su se uputili tek 20. lipnja 1791., ali uhvaćeni su isti dan te vraćeni u Pariz na zahtjev bijesnog naroda.³¹ Osim što je kraljeva moć bila umanjena, Francuska se našla na udaru još jedne nedaće, rata s Austrijom. Rat je prvotno pokrenuo Leopold II. s Fridrikom II., dok je Fridrik II. ušao u rat kako bi osvojio nova područja, Leopoldu II. je namjera uz osvajanje područja bilo i oslobođenje sestre. Do ovoga rata Marija Antoaneta je računala na pomoć Austrije u navedenim neredima, ali nakon objavljenja da je rat preuzeo i predvodio Franjo II., sin Leopolda II., sve nade su pale u vodu.³² Usto, neredi se u Francuskoj nisu gasili, a narod je upao u palaču Tuileries u kojem se nalazila kraljevska obitelj još od početka revolucije. Iako se obitelj uspjela skloniti na vrijeme iz palače, neredi su završili krvoprolićem. Kraljevska je obitelj uhvaćena i zatvorena u kulu Temple u kojoj su dočekali proglašenje Republike 21. rujna 1792., novi Ustav, ali i svoje posljednje dane.

Suđenje kralju trajalo je od 11. studenog 1792. do 19. siječnja 1793., a odlučeno je da je kralj kriv i osuđen na giljotinu 21. siječnja 1793. Marija Antoaneta je na zahtjev Robespierrea

²⁷ Isto. 187.-188.

²⁸ Sofija od Pruske (1668.-1705.) bila je kraljica Pruske, žena kralja Fridrika I.

²⁹ Wiesner Hanks, *Woman and Gender in Early Modern Europe*, 168.

³⁰ William Doyle, *The French revolution: a very short introduction* (New York: Oxford University Press Inc., 2001.) 87.-90.

³¹ Hunt et al., *The Making of the West*, 598.

³² Cameron, *Early modern Europe*, 354.

(1758.-1794.), ličnosti revolucije i čelnika Komiteta javnoga spasa, preseljena u zatvor Conciergerie, gdje je i dočekala svoju presudu. Pogubljena je 16. lipnja 1793. pod optužbama za orgijanje, lezbijske odnose te izdaju Francuske u korist Austrije.³³

³³ Fraser, *Marija Antoaneta* , 323.-390.

3. Predodžbe o kraljici: između stvarnosti i propagande

Od djetinjstva na austrijskome dvoru do odraslog života na francuskome, Marija Antoaneta naišla je na brojna kritiziranja. Kao središnja ličnost francusko-austrijskih odnosa 18. stoljeća, s jedne strane služila je kao sredstvo manipulacije austrijske obitelji, dok je s druge naišla na brojna neodobravanja Francuza. Kao mlada princeza, kasnije kraljica, pokušavala je pratiti norme francuskoga društva, ali svaki njen pokret služio je francuskoj eliti za poigravanje sa slikom kraljevske obitelji. Njene nedaće kreću s dolaskom na francuski dvor i prozivkama dijela kraljevske obitelji, Marija Adelaide od Francuske (1732.-1800.) i Sofija od Francuske (1734.-1782.), koje su kreirale pogrdnim imenima za mladu kraljicu.³⁴ Nazivali su je Austrijankom, zbog loših nekadašnjih odnosa između Francuske i Austrije. Princeza je tako već dolaskom na dvor na sebe privukla negativne poglede kraljevske obitelji zbog svoga podrijetla, ali ih je i učvrstila ne slažući se s dvorskim damama, od kojih se najviše isticala madame Dubarry, kraljeva ljubavnica. Naime, lošu sliku o Mariji Antoaneti nije stvaralo francusko društvo u cjelini, već dijelovi kraljevske obitelji, a onda i aristokrati. U njihovim će očima ona zauvijek ostati Austrijanka, a njeni će se pokreti motriti pod povećalom do zadnjih dana.³⁵

Francuskoga naroda dočekao ju je s ushićenjem, ali slika o njoj počinje se mijenjati nakon što Francuskoj nije godinama podarila prijestolonasljednika. Iako je razlog tome bila kraljeva nesposobnost u obnašanju bračnih dužnosti, pamfleti koji su stvarani ismijavali su seksualnost Marije Antoanete. Pamfleti su bili normalna pojava u tadašnjem društvu, ali razlog zbog kojeg su više bili namijenjeni kraljici nego kralju jest što su mladog kralja smatrali nesposobnim za vladanje te su tvrdili da je bio pod snažnim utjecajem kraljice. Bilo je jasno da se na Habsbuškom dvoru ženama dopušta sudjelovati u politici te su smatrali da je kraljica jednako tako sposobna upravljati monarhijom.³⁶ Negativni ton pamfleta isticao je kraljičine homoseksualne sklonosti zbog njenog prijateljstva s princezom de Lamballe (1749.-1792.).³⁷ Postoje spomeni kako su se međusobno nazivale epitetima „mojoj dragoj“, „anđele“ ili potpisivale "moje srce pripada samo tebi", ali radile su to po uzoru na Rousseauov roman *La Nouvelle Heloise*. U njemu se dvije heroine (Julie d'Etange i Claire) obraćaju jedna drugoj na

³⁴ Marja Adelaide i Sofija od Francuske bile su kćeri Luja XV. i Marie Leczinske, tetke Luja XVI.

³⁵ Fraser, *Marija Antoaneta*, 74.

³⁶ Deborah Simonton, *The Routledge history of women in Europe since 1700* (New York: Routledge, 2006.), 221.

³⁷ Princeza de Lamballe bila je nadzornica kućanstva i dobra prijateljica Marije Antoanete, kasnije je ubijena za vrijeme Francuske revolucije. Madame Campan, *Memoirs of Marie Antoinette* (New York: PF Collier & Son, 1910), 97.

isti način.³⁸ Osim s princezom de Lamballe, povezivali su je i s Madame de Polignac (1749.-1793.). Iako su bile dobre prijateljice, njihov odnos nije mogao zaobići predrasude kako su gajile romantične osjećaje jedna prema drugoj. Tako je svatko komu se Marija Antoaneta približila, u francuskim pamfletima ismijavan. Satirični su tekstovi išli toliko daleko da je stvorena novotvorenica *tribade* koji označava francusku riječ za homoseksualca.³⁹

Kada je Marija Antoaneta saznala da je trudna, odlučila je radosnu vijest podijeliti s francuskom javnosti. Prilikom javljanja vijesti u narod, kraljica se odlučila donirati određenu svotu novaca u zatvore kako bi uveselila i one na lošijem položaju od nje. Autori satiričnih pamfleta kraljčinu su trudnoću izrugali, šaleći se na račun kraljeve impotencije i pripisivali kraljici mnoge partnere kao prijedloge za djetetova oca. Satirični su se tekstovi tako nastavili i nakon što je postala kraljica te izvršavala svoju najvažniju dužnost, a puni zalet dobivaju za vrijeme Francuske revolucije.⁴⁰ Pamfleti koji su se stvarali o kraljici prikazivali su ju u najvećim seksualnim perverzijama.⁴¹ Slike koje ju prikazuju u lezbijskim odnosima u društvu njenih dama u parkovima Versaillesa, pamfleti u kojima ju se optužuje za općenje sa svojim sinom te blud sa slugama dok je bila zatočena u zatvoru u zadnjim danima, samo su neke od optužbi koje je stvarao dio francuskoga društva.

Jedan od najpoznatijih pamfleta bio je *L'autrichienne en Gougette* koji prikazuje Artoisa, kraljeva brata, kako seksualno opći s kraljicom u javnosti. O grofu Artoisu najviše se pisalo kao o njenom ljubavniku, pošto je bio ljepši od svog brata kralja. Jednako tako, uz grofa Artoisa, kao drugi važan i veliki ljubavnik, pripisivao joj se i grof Axel von Fersen. Odnos u kojemu su bili nije povjesničarima točno poznat, pošto postoje mnoga pisma koja su se izmjenjivala između grofa i kraljice. U njima vidimo kako je kraljici bilo teško prihvatiti grofove stalne odlaske u ratove, a činjenice da se grof nikada nije ženio te da je svome ocu izjavio da je Marija Antoaneta najljepša princeza koju zna, mogu potkrijepiti glasine o njihovoj vezi, ali ne i potvrditi ih. Isto tako, postajale su glasine da njena djeca nisu djeca kralja već grofa Fersena, ali ova glasina nikada nije potvrđena. Kraljica je štoviše prvi put od 1774. vidjela grofa u svojoj prvoj trudnoći.⁴²

U *Le Godmiche Royal*, satiri iz 1789., kraljica je prikazana kao božica Junona koja sjedi sama "podignutih skuta". Satira ju je opisivala u orgijama s tjelesnim čuvarima te kako uživa u

³⁸ Fraser, *Marija Antoaneta*, 96-97.

³⁹ Isto. 409.

⁴⁰ Isto. 157.

⁴¹ Wiesner Hanks, *Woman and Gender in Early Modern Europe*, 63.

⁴² Fraser, *Marija Antoaneta*, 159.

velikim količinama pića, iako kraljica nije voljela piti alkohol.⁴³ Jednako tako, pošto je voljela kazalište, dala je izgraditi novo kazalište u Petit Trianonu u kojemu je i sama glumila uloge koje su u suprotnosti s njenim životom. S obzirom na to da je glumila pastirice i sobarice, francusko društvo je pokrenulo neistinitu glasinu kako je kazalište utočište za njene krave i ovce.⁴⁴

Osim što je dala izgraditi novo kazalište, kralj i kraljica su htjeli kupiti novi dvorac kao nasljeđe svojoj djeci. Dvorac Saint Cloud pokrenuo je lavinu nezadovoljstva pošto kraljica nije smjela posjedovati nikakvu imovinu, ali kupnja se na kraju izvršila. Kupnja je izazvala dodatna negodovanja javnosti, jer je dvorac trebalo renovirati, što je značilo novi trošak za francusku blagajnu, iako su kralj i kraljica prodali nekoliko manjih dvoraca kako bi financirali renoviranje dvorca Saint Cloud.⁴⁵

Uzevši sve navedeno u obzir, treba naglasiti da kraljica nije bila bez mana. Voljela je uživati i trošiti, smatrala je kako joj je dužnost kao prvoj dami Francuske prednjačiti modom, stoga joj je i ormar bio u skladu sa stavom. Pamflet iz 1792. *Les Adieux de la Reine a ses Mignons et Mignonnes* u svom sadržaju je nepouzdanio navodio kraljičine ljubavnike, ali nije pogriješio s činjenicom o kraljičinom trošku za Trianon. Riječi kojima ju je opisala sestra Marija Karolina dobro opisuju karakter Marije Antoanete i vrijeme u kojem se nalazila: "Jedina njena krivnja bila je što je voljela razonodu, i to ju je dovelo do njenih jada".⁴⁶

Danas je Marija Antoaneta najpoznatija po izreci "Neka jedu kolače!", koju je navodno izrekla kada je saznala da francuski narod gladije i da vlada nestašica kruha. Istina je da ove riječi nije izrekla francuska kraljica u 18. stoljeću, već žena Luja XIV., španjolska princeza u 17. stoljeću. Budući da španjolska princeza nije bila naročita popularna u tadašnjem francuskom društvu, ova izjava postala je sinonimom za sve nepopularne princeze i kraljice. Prije Marije Antoanete, ova se izjava pripisivala tetkama Luja XVI., ali ostala je zapamćena za Mariju Antoanetu, uzevši u obzir da je upravo ona postala jedna od najomraženijih žena Francuske 18. stoljeća.⁴⁷

Za vrijeme Francuske revolucije, kraljici je samopouzdanje nestalo zbog javne mržnje koju je morala trpjeti. U javnosti se na nju gledalo kao na ženu koja namjerava ubiti kralja i na njegovo mjesto postaviti njegovog brata Artoisa.

⁴³ Fraser, *Marija Antoaneta*, 259.-260.

⁴⁴ Pierre de Nolhac, *Marie Antoinette: The Queen* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & co., 1898), 172.-178.

⁴⁵ Yonge, *The Life of Marie Antoinette*, 210.- 211.; Campan, *Memoirs of Marie Antoinette*, 178.-180.

⁴⁶ Fraser, *Marija Antoaneta*, 414.-415.

⁴⁷ Isto. 133.

Jednako tako, kraljici se pripisivala i uloga špijuna za Austriju. Kako je podrijetlom bila Habsburgovka, počele su se pisati drame, od koje je najpoznatija *La Destruction de l'Aristocratie*, u kojoj se promoviralo kako je mrzila francuski narod te poslala milijune svome bratu Josipu.⁴⁸

I nakon pada Bastille, kraljica je ostala pritajena u Francuskoj. Francuski je narod smatrao da je razlog tome bio kako bi svome bratu Josipu II. pripremila vojsku od 50 000 vojnika te tako uništila Nacionalnu skupštinu, ali zapravo je to vrijeme posvetila svojoj djeci. Držao ju je snažan osjećaj dužnosti i zbog toga nije napustila Francusku kada je Revolucija krenula, iako je imala mjesto kojem se mogla vratiti.

Za vrijeme marša na Versailles 1789. u kojem su sudjelovale pretežito žene, u gomili su se mogle čuti mnoge prijetnje kraljici. Prijetnje da će joj odrezati glavi i staviti na nož, kao i da će se poslužiti njenom utrobom, samo su bili neki od usklika okupljenih žena.⁴⁹ Ovakav silovit pristup žena prema ženi, pokazuje da u Francuskoj u 18. stoljeću nije vladao pokret samo muških kritičara žena na vlasti već i ženskih, a jedna od poznatijih bila je Louise de Keralio.⁵⁰

Marija Antoaneta svoje je posljednje dane dočekala u zatvoru u kojem je osuđena i poslana na giljotinu. Nakon smrti kralja, službeno ime postalo joj je udovica Capet, zbog toga što je njeno ime predstavljalo habsburški prefiks za Djevicu Mariju.⁵¹ Optužba na temelju koje je osuđena jest da je počinila "najšokantniji zločin", tj. blud sa svojim sinom. Helena Williams, engleska romanopiskinja, bila je nazočna i užasnuta prizorom Marije Antoanete na giljotini. Prema Heleni, posebno su ju dirnule riječi Marije Antoanete koja se na optužbe okrenula prema publici i upitala "postoji li neka majka koja se ne bi zgražavala na ideju takvih užasa".⁵² Dok su pojedinci smatrali giljotinu pravednom kaznom, ekstremisti poput Stanislasa Frerona smatrali su da bi pravednija kazna bila da su ju zavezali za konja i vukli po ulicama Pariza ili dali psima da je raskomadaju.⁵³ Osim navedene optužbe, kraljicu su teretili da je bila glavni pokretač neuspjelog bijega kraljevske obitelji 1791. pred Revolucijom. Robespierre je smatrao da žena na poziciji može izazvati velike pomutnje i manipulirati situacijama nakon što je Charlotte Corday, pobornica žirodinca, ubila Jean-Paula Marata, pripadnika jakobinaca.

⁴⁸ Fraser, *Marija Antoaneta*, 259.

⁴⁹ Isto. 266.-273.

⁵⁰ Hurl-Eamon, *Women's roles in eighteenth-century Europe*, 51.

⁵¹ Fraser, *Marija Antoaneta*, 370.

⁵² Hurl-Eamon, *Women's roles in eighteenth-century Europe*, 80.

⁵³ Fraser, *Marija Antoaneta*, 372.

Ovdje žene za njega postaju opasne, smatra da im je mjesto u kući i da svaku ženu koja se ne pridržava njegovih načela, treba snaći kazna.⁵⁴

No optužbe po kojima je osuđena samo su krinka stvarnosti. Od 1792. traje rat protiv Austrijanke nakon što je objavljen rat između Francuske i Austrije. Ono za što je Marija Antoneta vjerovala da je rat za spas kraljevske obitelji, u stvarnosti je bio osvajački rat cara Franje II. koji svoju tetku nikada nije upoznao. U ovakvoj situaciji kraljica je postala "neprijateljska tuđinka". Žirondinski govornik Pierre Vergniaud smatrao je rat kontrarevolucijom, sredstvom da novoizbavljeno francusko društvo vrate nazad u vrijeme kakvo je bilo prije 1789. godine. Usljedile su ponovne prozivke za izdaju i kako svojim pismima grofu Fersenu služi kao špijun, iako je pisma slala kako bi izbjegla komadanje Francuske.⁵⁵

Više je razloga zbog kojih Marija Antoaneta nije pobjegla iz Francuske nakon što je Revolucija krenula. Kao što je navedeno ranije u tekstu, njen brat Josip II. pokušavao je ostati neutralan, Franjo II. nije poznavao tetku pa stoga nije mario za njeno izbavljenje, a bilo kakav bijeg ili razmjena nisu za kraljicu dolazili u obzir, ako bi se dogodili bez uključenja njene djece.

Na suđenju je prema svjedocima dostojanstveno odgovarala na prozivke, negirala optužbe i davala protuargumente na "tajne dokumente", ali presudu je ipak dobila i kaznu dočekala na Trgu sloge u Parizu 1793. godine.⁵⁶

⁵⁴ Fraser, *Marija Antoaneta*, 390.-391.

⁵⁵ Isto. 335.-337.

⁵⁶ Isto. 374.-375., 397.

Zaključak

Marija Antoaneta francuska je kraljica koju prate mnogi stereotipi od 18. stoljeća koji žive i danas. Kraljica je zbog tračeva postala omiljen lik suvremene pop kulture. S druge strane, upravo zbog navedenih stereotipa, rijetko se analizira njezina stvarna uloga kao francuska kraljica u jednom od najizazovnijih razdoblja francuske prošlosti. Ovaj rad pokušao je sumirati najpoznatije stereotipe i tračeve koje o kraljici postoje, prikazati ih u dobu u kojem se nalazila te utvrditi je li slika koja o kraljici postoji djelo propagande Francuske revolucije i francuskoga društva ili zbilja lika i djela Marije Antoanete.

U prvom poglavlju rada objašnjeno je da je brak Marije Antoanete i Luja XVI. dio bračne politike vladarskih kuća 18. stoljeća tipičnog za ranomoderno doba. Nakon Rata za austrijsko nasljeđe, Diplomatskom je revolucijom dogovoreno da će se dvije države međusobno pomagati u vanjskoj politici, a pečat na dogovor bio je brak Marija Antoaneta i Luj XVI. Francuska je zbog stalnih kolonijalnih ratova, ali i zbog upletanja u Ratu za austrijsko nasljeđe i Sedmogodišnjem ratu, postala financijsko nestabilna. Rezultat koji je došao od visokih i neproporcionalnih poreza, u koje je obnova francuske blagajne padala isključivo na leđa najnižih slojeva, doveo k jačanju revolucionarnih ideja potpomognutim prosvjetiteljskim načelima u kojem se društvo 18. stoljeća nalazilo. Liberalne ideje dovele su do formiranja struje svijesti o pravednijem i boljem životu čiji je finalni produkt postala Francuska revolucija.

Drugo poglavlje rada tematizira život Marije Antoanete. Austrijska princeza prelazi 1770. godine na francuski dvor, na kojem pet godina kasnije postaje kraljica. Kao kraljica najviše se bavila pokroviteljskim djelima, budući da u politici nije smjela sudjelovati, što je bilo u suprotnosti s učenjima na austrijskom dvoru. Jedinu zadaću koju je morala ispuniti bilo je podariti prijestolonasljednika, što godinama nije mogla ispuniti zbog kralja. U ovom razdoblju kreće se mijenjati slika u javnosti o kraljici, pišu se pamfleti, rade pogrдне drame i šire tračevi. Nakon što je uspjela zatrudnjeti, slika se o njoj nije promijenila, već naprotiv, francusko neodobravanje, tračevi i ismijavanje rasli su do njene smrti.

Posljednjim poglavljem, navode se najpoznatije predodžbe o Mariji Antoaneti. Pogrdnim imenima dvorjana, raznim pamfletima i širenjem tračeva, počinje se u francuskoj javnosti stvarati negativna slika o kraljici. Sukladno tome, izvode se drame koje ismijavaju njenu čednost, a pripisuju joj se i homoseksualne sklonosti. Tračevi o homoseksualnim sklonostima su se kroz povijest tolikom jačinom utisnuli u sliku o kraljici, da je piscu Radclyffeu Hallu, kraljica poslužila kao inspiracija za svoje djelo *Izvor samoće*, kontroverznom u 20. stoljeću

zbog prikaza lezbijskoga odnosa. Jednako je Marija Antoaneta poslužila kao inspiracija i pjesniku Jeanu Ganetu u svojim djelima. Ovime možemo zaključiti da se slika koja je o Mariji Antoaneti utvrđena u 18. stoljeću nije mijenjala do 20. stoljeća. Tako je kraljica svojevrsno postala gay ikonom, iako je utvrđeno da su odnosi između kraljice i njenih dama ostali samo emotivne, a ne i tjelesne prirode.⁵⁷ Marija Antoaneta je danas u pop kulturi poznata kao razmažena kraljica, žena sklona prevari i kao austrijski špijun, a ne po svojem obnašanju dužnosti kao majka ili kraljica. Iako je bila žena osrednjeg karaktera, rastrošna i pomalo tvrdoglava, činjenica da ju historiografija najviše pamti po netočno pripisanoj izreci "*Neka jedu kolače!*", pokazatelj je da je propaganda Francuske revolucije uvelike utjecala na sliku o njoj. Razdoblje u kojem se ruši jedan sistem i uspostavlja novi, mora za sebe imati negativca, a žrtveno se janje u ovakvoj prilici upravo našlo u vladarima.

Marija Antoaneta nije bila samo figura kakvom ju historiografija prikazuje. Iako danas vlada dojam kako je kraljica bila politički neaktivna, ustvari je za politiku bila talentirana. U zadnjim godinama, za vrijeme Francuske revolucije, pokušava se osloniti na rat i pomoću rata pobjeći, ali kraljeva neodlučnost koštala ih je slobode. Pored ustaljene percepcije koja danas postoji, Marija Antoaneta ipak je bila više: majka kojoj su djeca dolazila prije drugih, kraljica narodu kojem je kulturno i humanitarno pomagala, žena kralju kojem je osigurala nasljednike i u kasnijim godinama politički aktivnija i sposobna. Ne možemo znati kako bi historiografija pamtila kraljicu da nije živjela u vremenu u kojem je prijezir prema vladarima i starom poretku postao trend, ali možemo krenuti osvještavati kolektivnu svijest o kompleksnosti života povijesnih osoba.

⁵⁷ Fraser, *Marija Antoaneta*, 409.

Bibliografija

1. Cameron, Euan. *Early modern Europe*. New York: Oxford University Press Inc., 1999.
2. Campan, Madame. *Memoirs of Marie Antoinette*. New York: PF Collier & Son, 1910.
3. Carpentier, Jean; Lebrun, Francois. *Povijest Francuske*. Zagreb: Barbat, 1999.
4. Castelot, Andre. *Marija Antoaneta*. Beograd: Izdavačko poduzeće Rad, 1968.
5. Doyle, William. *The French Revolution: a very short introduction*. New York: Oxford University Press Inc., 2001.
6. Fraser, Antonia. *Marija Antoaneta: Putovanje*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.
7. Hurl-Eamon, Jennine. *Women's roles in eighteenth-century Europe*. Denver: CO: ABCCLIO/Greenwood, 2010.
8. Nolhac, Pierre de. *Marie Antoinette: The Queen*. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & co., 1898.
9. Simonton, Deborah. *The Routledge History of Women in Europe since 1700*. New York: Routledge, 2006.
10. Yonge, Carles Duke. *The Life of Marie Antoinette: Queen of France*. New York: Harper & Brother Publishers, 1876.
11. Wiesner Hanks, Merry E. *Woman and Gender in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2008.
12. Hunt, Lynn; Martin, Thomas R.; Rosenwein, Barbara H.; Po-chia Hsia, Ronnie; Smith, Bonnie G. *The Making of the West: peoples and cultures*. St. Martin's: Bedford, 2009.
13. Skupina autora, *Povijest svijeta od početaka do danas*, Zagreb: Naprijed, 1990.
14. Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta, 13. dio (1714-1790)*, Rijeka: Otokar Keršovani, 1974.
15. Miroslav Krleža, ur. *Enciklopedija leksikografskog zavoda 2: d-helio*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967.
16. "Adelaide, Madame (1732–1800)", Encyclopedia.com, pristup: 23.8.2022., <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/adelaide-madame-1732-1800>

17. "Sophie (1734–1782)", Encyclopedia.com, pristup: 23.8.2022.,
<https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sophie-1734-1782>
18. "Sophie Charlotte of Hanover (1668-1705), Encyclopedia.com, pristup: 23.8.2022.,
<https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sophie-charlotte-hanover-1668-1705>